

STRUKTURATION UND APPERZEPTION DES KONKRETEN (IGOR HRUŠOVSKÝ)

Obrodný proces vo filozofickom myslení u nás má už za sebou približne jedno desaťročie. Nie je to dlhé obdobie, ba príliš krátke na to, aby sa v ňom mohli realizovať všetky tie nové svieže podnety, ktoré si filozofi takmer programovo vytýčili na jeho začiatku. A predsa už teraz, po desiatich rokoch, sa dosť zreteľne črtajú medze medzi tým, čo „bolo šité horúcou ihlou“, vynachádzavé síce, ale aj nápadné, príliš poplatné módnym extrémom a medzi tým, čo vo filozofii má rozhodujúci význam, bez čoho nemožno ani dogmatické deformácie prekonať na vyššej teoretickej rovine, než z akej vyrastali ony. Jednou z týchto oblastí základného výskumu vo filozofii je práca na kategóriách.

K prácam tohto druhu sa radí aj posledná kniha akademika I. Hrušovského.¹ Je nielen príspevkom k obrode filozofického myslenia u nás, ale súčasne dokumentuje trvalý záujem autora o eminentne základné otázky filozofie, jeho svojský prínos k riešeniu a v istom zmysle aj genézu jeho názorov na skúmané otázky. Ako sám autor v úvode podčiarkuje, ide mu o otázky, ktoré sú v popredí súčasného záujmu filozofov. Po prečítaní sa utvrdzuje dojem, že svoje teoretické úvahy podáva ako protiváhu niektorých simplifikujúcich názorov, aj keď sa vyhýba otvorenej polemike. Tým je Hrušovského práca veľmi aktuálna, potrebná, a tým aj presahuje užší „domáci“ záujem, čo bolo pravdepodobne podnetom k jej publikovaniu v nemčine.

Kniha sa rozčleňuje na štyri kapitoly: Dialektika štruktúry, Dialektika apercepcie, Dialektika umeleckého výrazu a Avantgarda 38, Problémy sémantiky a štrukturácie.

Ťažisko teoretického prísnosu na osvetle-

nie kategórie štruktúry je nesporene v prvej a druhej časti. Ak v prvej časti prevažujú ontologické aspekty pri skúmaní štruktúry, v druhej sa vo svetle štruktúrálnej analýzy skúma poznávací proces. Avšak len podľa prevládajúcej tendencie možno obe časti odlišovať, lebo inak práve zdôrazňovaním vzájomnej závislosti, podmienenosti ontologických a gnozeologických momentov tvoria jednotu.

Štruktúra definuje I. Hrušovský ako jednotu zákonitých vzťahov, funkcií, kauzálnych a dialektických súvislostí určitého predmetu, ako jednotu jeho vnútornej diferencovanosti. Akcentom na *jednotu* vnútorných funkčných, kauzálnych a iných súvislostí sa toto poňatie štruktúry odlišuje od bežného v definícii síce zriedka vyjadreného, avšak v niektorých prírodovedných disciplínach zaužívaného chápania, keď sa pod štruktúrou rozumie predovšetkým vnútorná členitosť, diferenciácia, no zanedbáva sa jednotu, spojenie, vzájomné vzťahy častí. Aj keď toto druhé poňatie štruktúry nevyklučuje možnosť postihnúť a vyjadriť vnútornú dynamiku a dialektiku nejakého predmetu, predsa len ju ani nepredpokladá a skôr sa zlaďuje s aditívnym meristickým chápaním celkov než s dialektickým. Teda len pri takej definícii štruktúry, akú dáva I. Hrušovský, možno stavať otázku o *dialektike* štruktúry.

Zároveň však toto poňatie otvára celý rad nových problémov. Z nich najnástojčivejšie sa žiada vymedziť špecifikum štruktúry v porovnaní so vzťahmi celok—časť, kvalita—kvantita, podstata—jav, forma—

¹ I. Hrušovský, *Strukturierung und Apperzeption des Konkreten*, Bratislava 1966.

obsah, ale aj s inými typmi vzťahov. Autor si to uvedomuje, lebo v prvej časti najviac miesta zaberá práve vysvetlenie týchto otázok. Je ťažké oboznámiť v krátkej recenzii so všetkými tými pozoruhodnými a podnetnými úvahami, ktorými autor včleňuje kategóriu štruktúry do systému kategórií odrážajúcich dialektiku objektívnej skutočnosti. Žiada sa však povedať, že v novej literatúre je veľmi málo autorov, ktorí by sa o to pokúsili.

Príspevok I. Hrušovského k osvetleniu miesta kategórie štruktúry v systéme filozofických kategórií nie je všestranný a ani si nerobí nárok na všestrannosť. Ohraničuje sa tými stránkami, ktoré sú pre pochopenie *dialektiky* štruktúry nevyhnutné a bez ktorých ani vyjadrenie objektívnej dialektiky konkrétneho pomocou ostatných kategórií nie je úplné. Kategória štruktúry, presnejšie jej dialektické chápanie, je pre pochopenie totality konkrétna nevyhnutná. V porovnaní s autormi, ktorí v kategórii štruktúry vidia nástroj modernejšieho a hlbšieho vyjadrenia skutočnosti, podľa ktorých táto kategória nahrádza také pojmy ako kvalita, lebo sú údajne zastaralé a dogmatické, Hrušovský ide inou cestou. Pre dogmatické momenty v interpretácii pojmu neodstraňuje sám pojem, ale nachádza v ňom to trvale platné, čo iným nemožno nahradiť. Ani kategória štruktúry nelikviduje ostatné kategórie, lebo len v *jednote s nimi* umožňuje preniknúť k hlbšej podstate konkrétna.

Správnosť a význam svojej interpretácie štruktúry overuje I. Hrušovský tým, že jej prostredníctvom sa snaží vyjadriť niektoré stránky vývinového procesu, vzťah vonkajšieho a vnútorného vo vývine, dialektiku otvorených systémov prírodných i spoločenských, pričom nachádza nové presvedčivé argumenty na potvrdenie rozhodujúceho významu vnútorných faktorov, vnútorných imanentných zákonitostí pre vývin určitého celku.

Druhá kapitola (*Die Dialektik der Apperzeption*) je vlastne štruktúrnou analýzou poznatkov o objektívnej skutočnosti,

pričom sa sústreďuje výlučne na *pohyb* celej štruktúry empirických i teoretických poučiek. Pri plnom rešpektovaní predpokladu, že celá sféra poznania predstavuje odraz objektívnej reality a že povaha jednotlivých poznatkov ba i povaha štruktúrnej jednoty všetkých poznatkov je v rozhodujúcej miere determinovaná práve povahou tejto reality,² sústreďuje sa autor hlavne na preskúmanie vnútorných imanentných vzťahov, súvislostí a závislostí medzi jednotlivými komponentmi sféry poznania.

Jeden z vnútorných stimulov pohybu poznania a prestavby systému vedeckých poznatkov vidí I. Hrušovský v dialektike denotácie a koherencie. Táto dialektika čiastočne vyjadruje aj protirečivý vzťah medzi novými poznatkami a doterajšími viac alebo menej uzavretými systémami poznatkov. Vzťah denotácie a koherencie je tesne spojený s procesom verifikácie vedeckých téz a jeho prostredníctvom s rozsiahlou sférou logických operácií a poznatkov. Autor veľmi citlivo vymedzuje obsah týchto pojmov a podčiarkuje najmä ich špecifičnosť, vzájomnú odlišnosť. Pretože ide väčšinou o otázky, ktorými sa najširšie a najsústavnejšie zaoberal logický pozitivizmus a ktoré po štádiu stagnácie sa dostávajú do popredia záujmu tých filozofov, čo sa zaoberajú metodologickými otázkami vedy. I. Hrušovský sa nemohol vyhnúť celému radu chýlostivých otázok, súvisiacich jednak s hodnotením logického pozitivizmu a jednak s jeho dialektickou negáciou, teda s tendenciou pozitívne využiť podnety, s ktorými vystúpili logickí pozitivisti. Aj pre postoj I. Hrušovského k týmto otázkam je charakteristická snaha pozitívne usmerniť ich riešenie.

² „Die objektive Realität ist kein Konglomerat von Gegenständen, sondern eine komplizierte Struktur von Beziehungen, Zusammenhängen und Widersprüchen. Dementsprechend müssen auch unsere Erkenntnisse vielfältige und kompliziert gegliederte Gewebe wechselseitiger und logisch begründeter Zusammenhänge, womöglich adaequat der Strukturgliederung der objektiven Wirklichkeit selbst bilden“ (str. 54).

Už citovaný výrok o závislosti štruktúry vedy od štruktúry ňou skúmaných objektívnych predmetov celkom jednoznačne dokumentuje materialistický prístup k celej problematike a tento prístup autor zachováva vďaka, aj keď ho nikde výslovne nezodrazňuje. Ak v nedávnom období mnohí filozofi v snahe manifestovať materializmus svojho postoja (teoretického, ideologického) či prístupu podčiarkovali jeho súvislosť s objektívnymi procesmi, pričom sa často zanedbávala *sprostredkovanosť* medzi obojmi sférami. I. Hrušovský nedeklaruje, ale z kroka na krok, zo stupienka na stupienok objavuje a osvetľuje práve *sprostredkujúce* články medzi objektívnou realitou a rozličnými formami, stupňami či komponentmi poznávacieho procesu v celej štruktúre vedeckých poznatkov. Tento prístup mu umožnil vidieť otázky a poznatky, ktoré riešil a ku ktorým dospel logický pozitívizmus nie izolovane, ako to bolo tam, ale vo vzájomnej štruktúrálnej závislosti ako častí veľkého horizontálne i vertikálne diferencovaného systému.

Prírodným, logickým vyústením tohto prístupu sú záverečné úvahy o mieste filozofie v systéme vedeckých poznatkov. Filozofia zaujíma vo vertikálnom členení najvyššie miesto, pretože v svojich kategóriách reprodukuje skutočnosť ako *celok*, čo žiadna iná veda nemôže robiť.³ Práve preto, že filozofia zaujíma zvláštne miesto v štruktúre vedy, je potrebné rešpektovať jej špecifikum, nevnášať do filozofickej práce také momenty a kritériá, ktoré by boli v rozpore s imanentnými vnútornými zákonitostami jej vývinu.

„Ich glaube nicht, dass die Kunst eine spezifische Form der Erkenntnis der Wirklichkeit sei“ (str. 93). Touto vetou sa začína tretia kapitola. Nemožno poprieť, že vzhľadom na doteraz prevládajúci názor, podľa ktorého umenie je špecifickou formou odrazu skutočnosti, vyznieva táto veta provokatívne. Treba povedať, že celý spôsob výkladu si uchováva taký svieži provokujúci tón a udržuje čitateľov záujem až do konca. Je to zároveň najpolemickej-

šia kapitola, hoci aj v nej prevláda pozitívne osvetlenie otázok. Avšak postup autora, jeho základný zámer je aj v tejto kapitole taký istý ako v ostatných. Nejde mu naskrze o exkluzívne kuriozity a ešte menej o dokazovanie úplnej samostatnosti a nezávislosti umenia od objektívnej skutočnosti.⁴ Iba dokazuje, že vzťah medzi skutočnosťou, najmä spoločenským životom a medzi umením je sprostredkovaný, pričom vôbec nevyklučuje, že v tomto sprostredkovaní aj poznávací (odrazová) stránka umenia môže mať a u niektorých druhov umenia aj má svoje miesto, avšak celé sprostredkovanie sa neredukuje na ňu, nie je takejto povahy. Podobne ako v predchádzajúcich kapitolách, autor aj tu predstavuje umenie ako vnútorne diferencovanú oblasť širšej štruktúry kultúrneho života spoločnosti. Poukazuje na jeho spätosť a determinovanosť ostatnými zložkami a zároveň zdôrazňuje jeho osobitosť a z nej vyplývajúcu nevyhnutnosť rešpektovať špecifické vnútorné zákonitosti jeho vývoja.

Posledná kapitola sa zdanlivo vymyká z rámca celej knihy. Ide tu o niekoľko

³ „Die Struktur jedes beliebigen Bereiches der Wirklichkeit wird von dem Charakter der Komponenten dieses Bereiches, von deren wechselseitiger Bindung und von deren Beziehungen zur Ganzheit der Struktur determiniert. Da aber kein Wissenschaftsgebiet völlig autonom ist, müssen bei dessen Entfaltung die strukturellen Gesetzmässigkeiten der übrigen, besonders der Nachbargebiete und auch das theoretische Dachwerk, die wissenschaftliche Philosophie in Betracht gezogen werden (str. 87).“

⁴ Na potvrdenie uvedieme aspoň tieto dva výroky: „Im Prinzip gilt aber, dass die wirklichen Neuerungen in erster Linie durch gesellschaftliche Veränderungen und durch die daraus sich ergebenden emotionalen Impulse begründet sein müssen, wenn sie in der Kunstgeschichte eine Epoche bilden sollen“ (str. 105); „Das Neue in der Kunst ist also dann progressiv, wenn es in den Veränderungen gesellschaftlicher Verhältnisse und in der von ihnen hervorgerufenen Kulturatmosphäre begründet ist;“ (str. 106).“

kratších statí, ktoré autor prvý raz publikoval temer pred tridsiatimi rokmi. Tematicky však tieto state tesne súvisia s obsahom predchádzajúcich kapitol, aj keď sú určité rozdiely v spracovaní. Zaradenie týchto statí do knihy možno uvítať z viacerých príčin. Jednak v akejsi menej rozvinutej podobe reprezentujú autorove názory spred troch desaťročí, a tým umožňujú vidieť tieto názory vo vývine, jednak včlenením do širšieho spoločenského kontextu tohto obdobia (čo robí autor v krátkej úvodnej stati) poskytujú príležitosť na poznanie jeho angažovanosti za progresívne tendencie vývoja vtedajšej vedy, literatúry, umenia a celého kultúrneho diania. Ako vidieť z konfrontácie starších a nových statí, ich autor aj dnes ako marxistický filozof stojí na strane progresívnych spoločenských síl — podobne ako pred tridsiatimi rokmi — a podobne ako vtedy aj dnes sa jeho záujem a aktivita sústreďuje na riešenie z teoretického hľadiska najvýznamnejších a najnáročnejších otázok.

V prvých dvoch statiach sa zaoberá sémantikou vedeckej a básnickej reči i sémantickými aspektmi teoretických štruktúr. Trečia (posledná) stať osvetľuje vývinový proces v prírode a spoločnosti pod zorným uhlom mutačnej teórie. Z porovnania tu obsiahnutých názorov s terajšou pozíciou autora bolo by možné dôjsť k nie nezaujímavým záverom, no to nie je našim cieľom. Informovaný čitateľ si to môže urobiť sám. Tu snáď nezaškodí povedať, vlastne konštatovať evidentný fakt, že podnety k napísaniu týchto statí vyšli z novopozitivistického hnutia, ktoré autor sledoval so zrejmyými sympatiami. A predsa nemožno povedať, že by jeho reakcia na tieto podnety bola nejakým kopírovaním či púhym opakovaním novopozitivistických názorov a

riešení. Už sama skutočnosť, že nepíše o sémantických aspektoch vedeckej a básnickej reči *vôbec*, ale so zreteľom na situáciu a tendencie v slovenskej kultúre, v slovenskej básnickej tvorbe, v slovenskej vede, formuje jeho postoj, ktorý nemohol byť postojom akademickým (v zmysle odtrhnutosti od konkrétnej spoločenskej situácie), ale musel v maximálnej miere rešpektovať osobitnosť danej historickej situácie a podľa toho vyberať z metodologických a logických poznatkov a prostriedkov logického pozitivizmu tie, ktoré sa ukazovali ako najúčelnejšie, najpotrebnejšie. I. Hrušovský to dokázal, a tým potvrdil, že na podnety logického pozitivizmu reagoval svojisky osobitne a tvorivo.

Ak sme sa v tejto recenzii sústredili na základnú tendenciu Hrušovského práce, na tie momenty a podnety, ktoré v kontexte súčasného filozofického myslenia sú naozaj prínosom k obrodnému procesu a ktoré súčasne pomáhajú dokresliť osobnosť autora, neznamená to, že by v knihe neboli miesta či názory, ktoré by neprovokovali k polemike. Najviac ich je nesporne v poslednej kapitole. Bolo by však neúmerne súčasnými argumentmi polemizovať s názormi spred tridsiatich rokov. Pokiaľ ide o prvé tri kapitoly, tu oveľa častejšie než vyjadriť nesúhlas, sa žiada položiť autorovi celý rad nových otázok, ktoré by jeho stručne naznačené riešenie rozvinuli, doplnili, plnšie načrtli súvislosti atď. A to je, myslím, v každej filozofickej práci to najcennejšie. Ako I. Hrušovského poznáme, nájde si príležitosť, aby sme mu či už v diskusií, alebo v statiach a článkoch tieto otázky položili, prípadne mu podrobnejšie tlmočili naše názory na jeho riešenie.

Elena Filová